

تأثیر و تأثرات تعاملات اجتماعی بر خلق مکان در معماری اسلامی

مینو قره‌بگلو^۱، امیرحسین فرشچیان^۲، زهرا محمدعلیان^۳

استادیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

دانشجوی دکتری معماری اسلامی دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

کارشناس ارشد معماری دانشکده هنر و معماری دانشگاه آزاد واحد همدان

AmirFarshchian@Tabriziau.ac.ir

چکیده

اندیشمندان و طراحان مفهوم تعاملات اجتماعی را قوام‌دهنده‌ی روابط متقابل انسانی نام نهاده‌اند. هدف و انگیزه انسان‌ها از ارتباط با یک‌دیگر در اندیشه‌های برخی متفکران، تحت این دو موضوع قابل بررسی است: ۱- درونی شدن هنجارها؛ ۲- همبستگی محدود. جهت تبیین این مفهوم متناسب با فرهنگ اسلامی-ایرانی کشور می‌بایست به ریشه‌یابی آن نزد متفکران اسلامی پرداخت. اسلام به عنوان یک دین کاملاً اجتماعی، تمام توجه خود را به مراتب زندگی و تحقق امت واحد اسلامی منتج شده از تعاملات مطلوب دارد. مقاصد رفتاری اجتماعی که از کالبد انتظار می‌رود آن را برآورده سازد، برحسب میزان وابستگی به حوزه فردی و جمعی در پنج زده طبقه‌بندی می‌شود: خلوت، قلمروپایی، ابراز هویت، ارتباط معنایی با محیط و تعامل اجتماعی. این تحقیق درصدد پاسخ‌گویی به این سؤال است که چه مؤلفه‌های محیطی می‌توانند تعریف‌کننده مکان تعاملات اجتماعی مطلوب از نقطه‌نظرات اندیشه اسلام باشند. در راستای پاسخ‌گویی به این سؤال، این نوشتار در گام اول با رویکرد کیفی موضوع تعاملات اجتماعی (سازوکار متحدکننده امت واحد) را از منظر اندیشه‌های اسلامی مورد واکاوی قرار خواهد داد. در گام دوم سطوح مختلف مؤلفه‌های محیطی تأثیرگذار بر اجتماع‌پذیری در معماری مورد تدقیق قرار خواهد گرفت. در گام سوم با مطالعات میدانی محدود در چند نمونه کاربری فرهنگی-اجتماعی در شهر تبریز، تعاملات اجتماعی حادث در این فضاها از منظر این نوشتار مورد بررسی قرار خواهد گرفت. دستاورد نهایی این تحقیق یافته‌هایی در خصوص تأثیر مؤلفه‌های محیطی و نحوه استفاده مناسب از این مؤلفه‌ها در خلق فضای تعاملات اجتماعی سالم با توجه به مفاهیم ارزشمند اسلامی است.

واژگان کلیدی: تعاملات اجتماعی؛ معماری تعامل‌پذیر؛ هنجار؛ جامعه اسلامی

۱- مقدمه

رفتارهای افراد در عین حال که نشان‌دهنده‌ی شخصیت و سطح آگاهی و دانش و تعهد آنها نسبت به دیگران است به همان سبب بر اجتماع نیز تأثیر می‌گذارد. به تعبیر دیگر فضای معماری اجتماع‌پذیر به مثابه یک کلیت یک پارچه است که حاصل برآیند فعالیت‌ها و رفتارهای انجام شده توسط افراد آن است. افرادی که رفتارهای ناهنجار دارند کلیت فضای تعامل‌پذیر را برهم زده و شاکله فضا را از بین می‌برند، متقابلاً افرادی که متعهدانه و مطابق هنجارهای اجتماعی رفتار می‌کنند، گام‌هایی را برای اصلاح فضاهای اجتماعی و حرکت در مسیر تکامل آن برمی‌دارند. همه کاربران فضاهای معماری در مقابل یک‌دیگر و کلیت فضاهای اجتماع‌پذیر مسئولند. آموزه‌های اسلام نکات فراوانی را در خصوص نوع تعاملات و روابط اجتماعی إبراز می‌دارد که در واقع تعاملات اجتماعی را یک عنصر مثبت و لازمه جامعه قلمداد و مؤمنان را نسبت به این امر نصیحت می‌نماید. اندیشه‌های دینی مفهومی است که به‌علاوه برخورداری بودن از عناصر فکری، رفتاری، عاطفی و اجتماعی هنوز بسیاری از متفکران و اندیشمندان به تعریف واحد و قابل‌قبولی از آن دست نیافته‌اند. به هر حال، مقصود از اندیشه‌های اسلام به مثابه مجموعه‌ای از باورها، عقاید، ارزش‌ها و قوانین اجتماعی، عبادی و معاملات است که از طریق وحی و نبوت به بشر رسیده است. وضعیتی که امروزه از آن به عنوان تعاملات اجتماعی تعبیر می‌شود، ریشه در هنجارها و ارزش‌های جامعه و افراد آن دارد و به وسیله‌ی درونی شدن هنجارها و ارزش‌های اجتماعی،

افراد به خیر رساندن به دیگران ترغیب می‌شوند. مسائل ساختی، فرهنگی و تاریخی در شکل‌گیری تعاملات اجتماعی دخیل هستند. در واقع تعاملات اجتماعی، قابلیت مردم برای همکاری، به مثابه یک گروه یا بخشی از جامعه، برای کارهایی است که نفعی مشترک دربردارد.

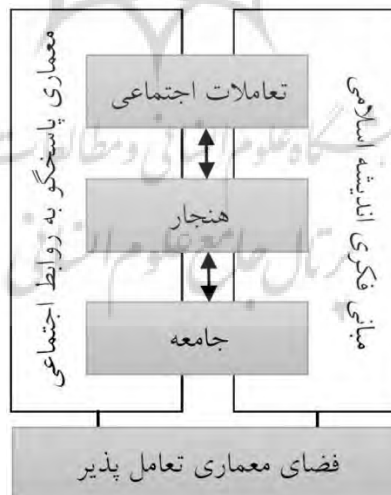
۲- مسأله و فرضیه تحقیق

تعاملات اجتماعی ضرورت مطالعه در حوزه‌های جامعه‌شناسی اجتماعی-اسلامی است. در این جا این مسأله به وجود می‌آید که: چگونه می‌توان از این موضوع در مباحث معماری بهره‌برداری نمود؟ جهت نیل به این منظور این سؤال مطرح می‌گردد: چه مؤلفه‌های محیطی می‌توانند تعریف‌کننده مکان تعاملات اجتماعی مطلوب از منظر اندیشه اسلامی باشند؟ و چگونه می‌توان تعاملات اجتماعی را در مکان و محیط معماری اسلامی وارد نمود؟

جدول ۱: روند و نوع بررسی موضوع تعاملات اجتماعی با توجه به مبانی فکری و وادی‌های تأثیرگذار بر این موضوع (نگارندگان).

مبانی اندیشه‌های اسلامی	بازخوردها از منظر جامعه‌شناسی	نتایج حاصل شده
جامعه اسلامی	مفهوم جامعه	عناصر و روابط در تعاملات اجتماعی سالم
روابط اجتماعی در اسلام	روابط اجتماعی مطلوب	هنجارهای لازمی فضای اجتماعی سالم
هنجارهای اسلامی	تعاملات سالم افراد	فضاهای دارای انگیزش روابط اجتماعی
تعاملات اجتماعی در اسلام	مؤلفه‌های تعاملات اجتماعی	تقویت بنیان‌های تعاملات اجتماعی سالم
نوع تعاملات اجتماعی در اسلام	تقویت بنیان‌های اجتماعی	رنگ اجتماعی بخشیدن به جامعه و ایجاد تنوع در محیط

فرضیه تحقیق این است که عناصر و شاخصه‌هایی اصلی و فرعی درگیر با موضوع نوع معماری و تعاملات اجتماعی حاصل از آن است. با انجام پیمایش‌های میدانی محدود این یافته‌ها مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند؛ این پژوهش از نوع تحقیق‌های بنیادی-تفکری است که با رویکرد تحلیلی-توصیفی به دنبال استخراج نتایجی کاربردی در خصوص تجهیز کردن مکان‌ها و محیط‌های معماری در جهت ارتقاء روابط اجتماعی بوده و در نتیجه‌گیری از روش ترکیبی^۱ استفاده شده است.

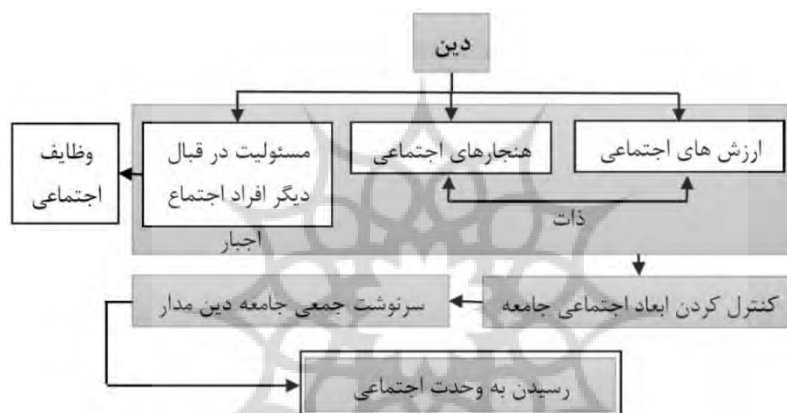
شکل ۱: معماری تعامل‌پذیر در خصوص روابط اجتماعی مطلوب در مکان و محیط معماری اسلامی (نگارندگان).

¹ Mix method

۳- اندیشه‌های اجتماعی اسلام

۳-۱- اندیشه‌های اجتماعی اسلام

مؤلفه سلامت اجتماعی به‌عنوان مهم‌ترین وادی در رهیافت‌های اسلام خودنمایی می‌کند و این مفهوم در آرمان‌ها و نظریات دین دارای ابعاد مختلفی است که به تعالی جامعه اسلامی اشاره می‌کند. جامعه اسلامی تافته‌ای جدابافته از دیگر جوامع نیست، بلکه اصول و قوانینی است که قصد دارد کشتی حاوی مسافران را به سرمنزل مقصود (زندگی مطلوب در جامعه مصلح) هدایت کند. در اجتماع هر زیان فردی از امکان تبدیل شدن به ضرر جمعی برخوردار است. علاوه بر آن، افراد جامعه دارای گونه‌ای سرنوشت مشترکند. به همین دلیل، "اسلام به افراد جامعه اجازه نمی‌دهد که زیست جهان انسانی را آلوده و کدر نمایند و به منظور پیش‌گیری از این حالت، حق نظارت نسبت به رفتار دیگری را به همه داده که این مقابله منطقی همگانی با ناهنجاری‌ها، ضریب اطمینان جامعه را افزایش می‌دهد." (زاهدی اصل، ۱۳۷۱، ص. ۱۶۵) دین از طریق تقویت ارزش‌ها و هنجارهای مهم و مسئول دانستن انسان‌ها در سرنوشت مشترکشان، نقش مهمی در کنترل اجتماعی جامعه ایفا می‌کند. در اسلام فردی‌ترین صورت عبادات و مناسک دینی جنبه اجتماعی و جمعی دارد.

شکل ۲: کنترل ابعاد اجتماعی جامعه بواسطه دین و رسیدن به مفهوم وحدت در خصوص امت واحده اسلامی (نگارندگان).

بسته به گونه و ماهیت انگیزه افراد و هدف آن‌ها از ارتباط، نوع ارتباط و دوستی و تداوم آن متفاوت است. برخلاف روابط اجتماعی بیمارگونه و متزلزل مبتنی بر عواطف، احساسات و منافع فردی و شخصی، در اسلام صرف ارتباط داشتن و انس و الفت گرفتن با دیگران مورد تشویق قرار گرفته و برای آن پاداش الهی نیز لحاظ شده است؛ چنان‌که پیامبر می‌فرماید: هر کس در راه خدا با کسی دوست و برادر شود در بهشت مقامی خواهد داشت که با هیچ عملی به آن مقام نمی‌رسد. (فیض کاشانی، ۱۳۷۸) احترام گذاشتن به دیگران عامل دیگری است که در فرایند ایجاد ارتباط نقش مهمی ایفا می‌نماید. این عامل نیز مورد تشویق دین قرار گرفته است. "حرمت میان خود و برادر را از بین مبر و از آن چیزی را باقی بگذار؛ زیرا از بین رفتن آن موجب از بین رفتن شرم است و بر جای ماندن آن عامل ثبات و دوستی است" (کلینی، ۱۳۶۰، ص. ۲۶۷). دسته دیگری از عوامل در ایجاد ارتباط با دیگران نقش دارند؛ بدین صورت که در شرایط یکسان و همانند، افراد دوست دارند با کسانی که شایسته‌تر و لایق‌ترند ارتباط برقرار نمایند و این‌گونه افراد بیش از دیگران مورد علاقه و توجه دیگران قرار می‌گیرند.

اسلام به منظور ایجاد عوامل و زمینه‌های ارتباط، علاوه بر ایمان و عمل صالح، خوش خلقی و اخلاق نیکو داشتن را مطرح نموده است. پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: "حسن خلق دوستی را تثبیت می‌کند" (مجلسی، ۱۴۰۳، ص. ۱۴۸). "دوستی ثمره فروتنی قلمداد شده است" (خوانساری، ۱۳۷۳، ص. ۲۸۵). در کل اسلام دین اخلاق است. جامعه‌ای دارای روابط و تعاملات اجتماعی سازنده و مطلوب که از اخلاق بهره می‌برد. جنبه‌های گوناگون اخلاق تأثیرات بسزایی بر نوع و تقویت بنیان‌های اجتماعی جامعه دارد.

۳-۲- روابط اجتماعی در اسلام

اصولاً به همان اندازه که انسان‌ها و جوامع بشری، مترقی‌تر و متکامل‌تر می‌گردند، مشارکت و همکاری انسان‌ها نیز باید افزایش یابد؛ ولی جوامع انسانی به علت رشد روحیه فردگرایی، در پی سلطه مطلق عقلانیت ابزاری، دچار حالت ذره‌ای شده‌اند که در آن همکاری یا وجود ندارد و یا اگر وجود دارد هدف فردی در اولویت قرار دارد؛ یعنی برخورد ابزاری با یکدیگر داشتن. در اسلام، مشارکت و تعاون یکی از آموزه‌های اصلی است؛ «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ^۱». مشارکت در امور خیر، همانند ترویج عدالت، برابری، صلح، امنیت و توسعه که در جهت رشد و تعالی بشری است و اگر این اصل در جامعه نهادینه گردد و «مردم بدون توجه به روابط شخصی، نژادی و خویشاوندی، با آنان که به انجام کارهای سازنده و مثبت اقدام می‌کنند همکاری و هم‌یاری نمایند، ثمره آن، جامعه‌ای مملوء از روابط مطلوب اجتماعی است» (زاهدی اصل، ۱۳۷۱، ص. ۱۴۹-۱۵۰).

در اندیشه‌های اسلامی دین و آموزه‌های تعاملات اجتماعی مهم‌ترین عامل موجد تحکیم وحدت جامعه اسلامی قرار گرفته و دین به سبب برخورداری از برخی ویژگی‌های منحصر به فرد در ایجاد برخی از مهم‌ترین عناصر تعاملات اجتماعی، نقش بی‌بدیلی دارد و عناصر و مؤلفه‌های تعاملات اجتماعی بیش از هر زمینه دیگری در دین تحقق می‌یابد و هیچ عامل دیگری قدرت رقابت با آن را ندارد. (ناطق پور، ۱۳۸۴) افراد باید مسئولیت‌های اجتماعی و حرفه خود را امانت الهی تلقی نمایند و از فرصت‌های به‌دست آمده در جهت ارائه خدمت و تقرب به خدای متعال بهره‌برند. هرگونه تعامل و مبادله با دیگران باید مبتنی بر علم و آگاهی و رضایت افراد باشد علاوه بر این «انجام هر نوع کنشی که عملاً مردم را به جهل و انحرافات فکری و عقیده‌ای ترغیب نماید نیز ممنوع و غیرمشروع است» (مطهری، ۱۳۷۴، ص. ۲۴۳-۲۴۶). «دین از راه شعائر و تعالیم اخلاقی و بشارت به بهشت و دوری از دوزخ، انگیزه‌ها جامعه اسلامی را دعوت به وحدت می‌نماید.

۳-۳- هنجارهای اسلامی

«اعلان دوستی و محبت، پرسیدن از نام و احوال دیگران و دست دادن و در آغوش گرفتن در هنگام مواجهه نقش مهمی در تقویت ارتباطات با دیگران دارد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ص. ۱۶۶). در اسلام، علاوه بر روش‌های تقویت دوستی و ایجاد ارتباط اجتماعی، با عوامل مخل دوستی و ارتباط سالم اجتماعی مبارزه شده و انجام آنها به شدت نفی شده‌است. آزار و اذیت دیگران، تحقیر نمودن و غیبت کردن از این دسته آثار است. اسلام از راه‌های گوناگون در ایجاد تعاملات اجتماعی که از پدیده‌های مهم اجتماعی و مورد نیاز جامعه نوین است، سفارش می‌نماید. «بیشتر آموزه‌های مؤثر در ایجاد ارتباطات در جامعه اسلامی منحصر به دین هستند» (آذربایجانی، ۱۳۸۲، ص. ۲۶۵). کنش هر فرد بر جامعه تأثیر مستقیم و غیرمستقیم خواهد داشت. پس هر فرد به تنهایی نمی‌تواند عملی انجام دهد زیرا به ضرر جامعه خواهد بود. در واقع هر جامعه برای خود قوانین و ضوابطی دارد که به صورت ظاهری و باطنی باید توسط افراد رعایت گردند. این قوانین و ضوابط به عنوان هنجارهای سازنده اجتماعی قلمداد می‌شوند. «حفظ هنجارهای اجتماعی موجب انتظام، وحدت و تقویت ارکان جامعه و پیروی از هنجارهای مضر، به ضرر افراد و حتی منجر به سقوط جامعه می‌شود» (میریان، ۱۳۸۸، ص. ۳۱). حسن معاشرت^۲ در ارتباط اجتماعی با دیگر افراد جامعه و همراهی با مردم در اخلاق و عاداتشان و احسان و نیکی در حق آنان موجبات سعادت و سلامت جامعه را فراهم می‌آورد.

^۱ آیه ۲، سوره مائده (در هر کار خیر و تقوا یکدیگر را یاری دهید و بر گناه و تجاوز همکاری نکنید، و از خدا پروا نمایید).

^۲ (خَالِفُوا النَّاسَ مَخَالِفَةً إِنْ مِثْمَ مَعَهَا بَكُوا عَلَيْكُمْ وَإِنْ عَشْتُمْ حَتُوا إِلَيْكُمْ) سخنی از امیرالمؤمنین علی (ع) در نهج البلاغه حکمت دهم)

جدول ۲: تاثیر هنجارهای اجتماعی اسلامی در پذیرا یا غیر پذیرا بودن افراد برای تحقق تعاملات اجتماعی (نگارندگان).

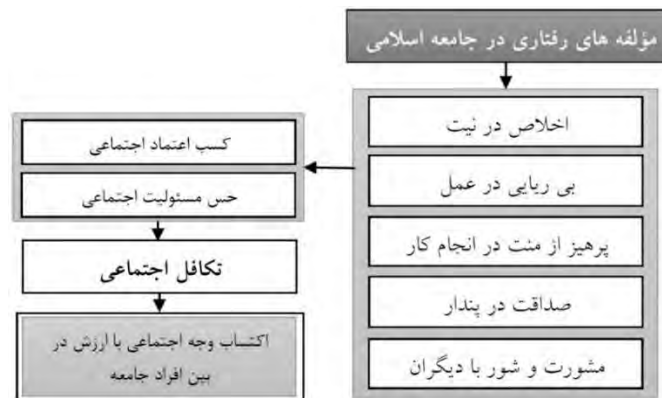
جامعه اسلامی				
هنجار اجتماعی	پیامد حاصل از رعایت هنجار	خصیصه اکتساب شده	نتیجه توجه به هنجار از طرف اجتماع و دین	ثمره در تعاملات اجتماعی
اخلاق	انجام فرائض دینی-الهی در خصوص نوع رفتار فرد	خلق نیکو	محترم شمرده شدن توسط افراد جامعه (احترام متقابل)	فردی که از لحاظ اجتماع دارای بالاترین ضریب ایجاد روابط اجتماعی و حفظ و حراست جامعه است و قادر به برقراری تعاملات اجتماعی سالم در بین جامعه خود است.
حفظ عزت	صرفنظر از خواسته های شخصی و تلاش در حفظ عزت و احترام	نفس فروتن		
احترام به سنت ها	اهمیت دادن به آداب و رسوم فرهنگی-سرزمینی	هویتمند		
حسن معاشرت	تلطیف داشتن در نوع ارتباط با دیگر افراد هم نوع از هر طبقه ای	عطوفت طبع		
تعصب ورزیدن	تقید به ارزش ها و هنجارهای اجتماعی جامعه خود	رعایت کننده حقوق شهروندی		
مسئول بودن	احساس وظیفه و مسئولیت داشتن نسبت به دیگران و هویت سرزمینی	قابل اعتماد بودن		

۴-۳- تعاملات اجتماعی در اسلام

مؤلفه‌های اخلاقی در روابط اجتماعی بر اصولی مبتنی است که در پرتو آن اهداف اجتماعی با رویکرد جامعه‌پذیری تحقق می‌یابد. این امر در گرو وجود هم‌نوایی و حاکمیت نظم در تعاملات اجتماعی جامعه است. به همین منظور، "فرآیند جامعه‌پذیری با حضور و نقش آفرینی مؤلفه‌های اجتماعی در قالب اخلاقی تعاملات اسلامی، نسبت به آموزش و عملی ساختن هنجارها و ارزش‌های اجتماعی جریان دارد" (مطهری، ۱۳۷۴: ۸۹) تعدادی از اندیشمندان و متفکران، دین را به عنوان عامل موجد تعاملات اجتماعی یاد نموده‌اند. در اسلام به علت جهت‌گیری مثبت به سوی دنیا و جامعه و سیاست و تأکید فراوان بر مسئولیت‌های اجتماعی مؤمنان، تحکیم روابط اجتماعی به مراتب مستحکم‌تر است (شجاعی زند، ۱۳۸۱). اخلاص در نیت، بی‌ریایی در عمل و پرهیز از منت در انجام کار و صداقت در پندار، گفتار و کنش. در جامعه‌ای که افراد از روی صداقت به تعامل بپردازند، پیش از هر جای دیگری در آن اعتماد وجود دارد. "گرچه دین عامل موجد منحصر به فرد صداقت نیست، ولی در دین اسلام، که در آن اعتقاد به هدر نرفتن عمل و پاداش گرفتن هر عمل یک اصل است، بیش از هر جای دیگری، امکان ظهور و بروز دارد" (زاهدی اصل، ۱۳۷۱، ص. ۶۱). خداوند به پیامبر دستور می‌دهد که با مسلمانان در امور به مشورت^۱ بپردازد و مشورت با دیگران را از اوصاف برجسته مؤمنان در کنار ایمان به خداوند و برپایی نماز بگزارد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۵). برای مشورت با دیگران، باید افراد با یکدیگر ارتباط داشته باشند و این امور آنها را در مسائل اجتماعی برانگیزاند و این موضوع باعث اهتمام مسلمانان و مسئولیت‌پذیری آنان نسبت به یکدیگر می‌گردد که از آن به "تکافل اجتماعی نیز تعبیر شده؛ مسئولیت و تکالیفی که اعضای جامعه نسبت به یکدیگر دارند" (زاهدی اصل، ۱۳۷۱، ص. ۸۶).

^۱ آیه ۱۵۹ سوره آل عمران «وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ».

^۲ آیه ۳۸ سوره شوری

شکل ۳: کسب ارزش‌های دینی-اجتماعی توسط افراد جامعه اسلامی با توجه به مؤلفه‌های تأثیرگذار بر آن (نگارندگان)

۳-۵- نوع تعاملات اجتماعی در اسلام

مطابق شریعت اسلام، تمام انسان‌ها به حسب گوهر و ذات، برابرند. رنگ، خون، نژاد، قومیت و عواملی از این قبیل هیچ‌کدام از نظر اسلام، ملاک برتری و تفوق به شمار نمی‌آیند. به همین دلیل، "اسلام با هر نوع نظام قشربندی و طبقه‌بندی مبتنی بر عوامل مزبور، که زمینه ناخرسندی، ناامنی و ستم را در جامعه فراهم می‌نماید، مبارزه کرده و هرگونه استثمار و بهره‌کشی بلاعوض گروهی از انسان‌ها از دیگران را نفی نموده و بین ماهیت استثمارگری کار و عدم مشروعیت آن ارتباط و تلازم برقرار نموده است" (مطهری، ۱۳۷۴، ص. ۲۴۵). در صورتی که این اصل در جامعه زنده باشد افراد جامعه همواره با اطمینان با یکدیگر به تعامل می‌پردازند.

۴- تعاملات اجتماعی در اسلام

۴-۱- جامعه

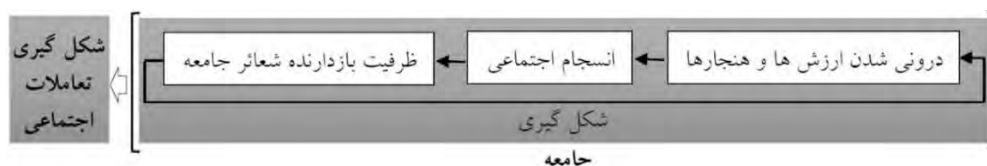
براساس آزمایشات و پژوهش‌هایی که در خصوص پیرنگ شدن بحث تعاملات اجتماعی در محافل علمی معاصر انجام گردیده است دلیلی که افراد جامعه معاصر برای روی آوردن به تعاملات اجتماعی دارند، "تمایل ذاتی افراد به دیدار و گفت و گو و برقراری ارتباط با دیگران و وجود مشکلات زندگی در خانه‌های آپارتمانی معاصر و تنهایی‌های ناشی از آن است" (Tandy, 1999:34).

جدول ۳: تعریف جامعه از دیدگاه چند متفکر جامعه شناس (نگارندگان)

جامعه شناس	تعریف جامعه
ویلفردو پارتو	جمعی از ذرات انسانی که در یک رابطه متقابل و پیچیده قرار دارند. صورت واقعی این هیئت اجتماعی متنوع و متعدد است و عوامل گوناگونی موجب تشکیل آن می‌شوند
مارسل موس	اجتماع گروه‌های کوچک و بزرگ و نسل‌های متعدد که معمولاً در سرزمین معینی زندگی می‌کنند
آگبرن و ونیم‌کف	جامعه، گروه وسیع و پردوامی است مرکب از تعداد کثیری زن و مرد و کودک که وجوه اشتراک فراوانی دارند و برای بقا و استمرار خود همکاری می‌کنند و سازمان‌های اداری متعددی به وجود می‌آورند
شهید مطهری	جامعه عبارت است از مجموعه‌ای از انسان‌ها که در جبر یک سلسله نیازها و تحت نفوذ یک سلسله عقیده‌ها و ایده‌ها و آرمان‌ها در یک‌دیگر ادغام شده و در یک زندگی مشترک غوطه‌ورند

۲-۴- روابط اجتماعی

زمینه‌های شکل‌گیری مفهوم تعاملات اجتماعی را می‌توان در ارتباط با "انسجام اجتماعی، درونی‌شدن ارزش‌ها و هنجارها و ظرفیت بازدارنده شعائر جامعه جست‌وجو نمود". (پورتس، ۱۳۸۶: ۷۳) افرادی که از روی ضرورت هویت مشترکی را حس می‌کنند، این هویت به مثابه محصولی نوظهور، سرنوشت مشترک آنان را به سوی استفاده از انرژی جمعی، توانایی‌های بالقوه جمعی، اتکا به یکدیگر و توسل به پشتیبانی یکدیگر و استفاده از نیروهای گروهی ترغیب می‌کند. این خاصیت امروز نیز به نحوی در مفهوم تعاملات اجتماعی مطرح است؛ "استفاده از انرژی جمعی و اتکا به پشتیبانی افراد در مناسبات جمعی، به نحوی که با نتایج مثبت یا منفی افراد را گرد هم جمع می‌آورد و تعاملات اجتماعی را سبب می‌گردد" (پورتس، ۱۳۸۶، ص. ۳۱۷-۳۱۸).

شکل ۴: زمینه‌های اصلی و بنیادین شکل‌گیری مفهوم تعاملات اجتماعی در جامعه (نگارندگان)

۳-۴- هنجارهای اجتماعی

تعاملات اجتماعی مجموعه معینی از هنجارها و ارزش‌های غیررسمی است. هنجارهایی که به همکاری منتهی می‌گردند و اموری همانند درست‌کاری، وفای به عهد، قابل اعتماد بودن در انجام وظیفه و امثال آن، به تعاملات اجتماعی منجر می‌شوند. تعاملات اجتماعی به گروه‌ها تعلق دارد و نه افراد، و اعمالی که "شالوده تعاملات اجتماعی را تشکیل می‌دهند در صورتی معنا دارند که بیش از یک فرد در آنها سهیم باشد" (فوکویاما، ۱۳۷۹، ص. ۱۳). آن دسته از ارزش‌ها و هنجارهایی که در میان افراد "بهره‌مند از شرایط اجتماعی مشترک هستند، عامل تشکیل‌دهنده تعاملات اجتماعی محسوب می‌شوند" (ادوارد، ۱۳۸۴: ۴۱). هنجارها را الگوهای استاندارد شده^۱ رفتار گویند. این الگوها نشان‌دهنده رفتار ایده‌آل یا مطلوب جامعه هستند. هنجارها به‌عنوان یک قاعده رفتاری عمل می‌کنند که نه فقط افراد برای انجام کارها از آن پیروی می‌کنند، بلکه در عین حال رفتار انسان‌ها با آن سنجیده می‌شود.

۴-۴- تعاملات اجتماعی

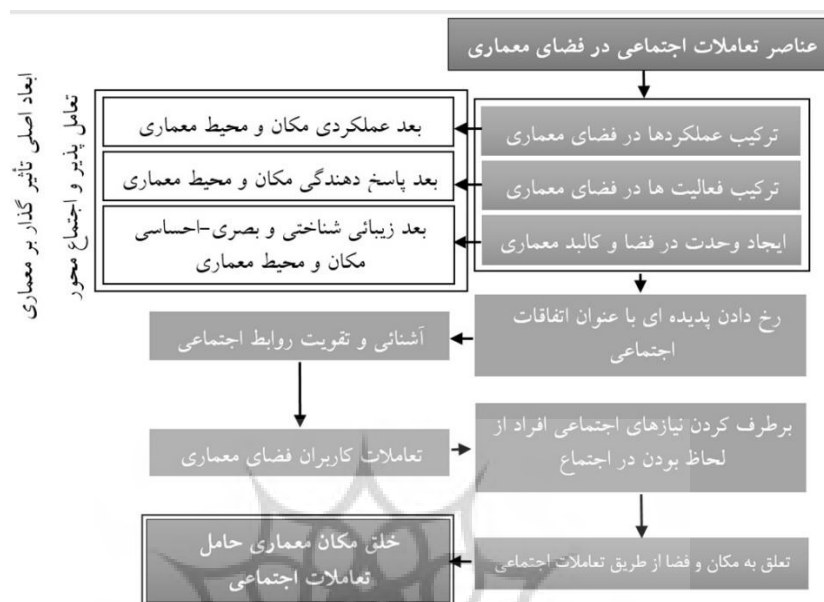
تعاملات اجتماعی به‌مانند یکی از کلیدی‌ترین مفاهیم علوم اجتماعی و "تشکیل‌دهنده یکی از بنیان‌های فرهنگی جوامع نوین در کنار عناصری مانند عقلانیت و حاکمیت قانون، جایگاه ویژه‌ای به خود اختصاص داده است" (فوکویاما، ۱۳۷۹: ۱۰۸) مجموعه‌ای از ویژگی‌های سازمان اجتماعی همانند "اعتماد، هنجار و تعامل که از طریق ایجاد ارتباط و مشارکت بهینه میان اعضای اجتماع پدید می‌آید" (پانتام، ۱۳۸۵: ۱۹). به بیان دیگر، تعاملات اجتماعی به عنوان جوهر و بنیان جامعه از طریق فرآیند ایجاد ارتباط و اعتماد در جامعه مانع از خودبیگانگی و رشد فزاینده انحرافات اجتماعی می‌گردد. "ذات تعاملات اجتماعی به افراد اجازه می‌دهد مدعی دست‌یابی به منابع متعلق به معاشران خویش شوند و کمیت و کیفیت آن منابع عناصر اصلی کیفیت‌های اجتماعی را تشکیل می‌دهند" (پورتس، ۱۳۸۶، ص. ۳۰۹). با وجود اهمیت و جایگاه تعاملات اجتماعی در جامعه، هنوز این موضوع به حد کافی و مطلوب نرسیده است.

۵-۴- عناصر تعاملات اجتماعی

ترکیب عملکردها و فعالیت‌ها در مکان‌های معماری برای ایجاد وحدت فضایی، بستر اصلی در تعاملات اجتماعی محسوب می‌گردند. "فضاهای جمعی معماری نقشی اساسی در افزایش تعاملات شهروندان برعهده دارند" (کشفی و دیگران، ۱۳۹۱: ۲۵). رابطه متقابل اجتماعی برای پاسخ به نیازهای انسان به پیوندجویی و احساس تعلق به مکان، یک ضرورت محسوب می‌گردد. هر فرصتی برای دست یافتن به چنین منظوری مثبت

۱- در اصطلاح جامعه‌شناسی این موضوع را بیان می‌نمایند.

ارزیابی شده است. فعالیت هائی چون تعامل با دیگران و مشاهده فعالیت شهروندان با بوجود آوردن زمینه‌های تعاملات اجتماعی به رشد فردی افراد کمک می‌کند (قره بگلو، ۱۳۹۳). در واقع با خلق فضاهای معماری که جمع زیادی از افراد را به صورتی بصری و احساسی دعوت به حضور می‌کند، می‌توان بحث تعاملات اجتماعی و بالا بردن ضریب اتفاقات اجتماعی را هدف دانست.

شکل ۵: تأثیر عناصر تعاملات اجتماعی بر حس مکان و خلق مکان معماری حامل تعاملات اجتماعی (نگارندگان)

۴-۶- مؤلفه‌های تعاملات اجتماعی

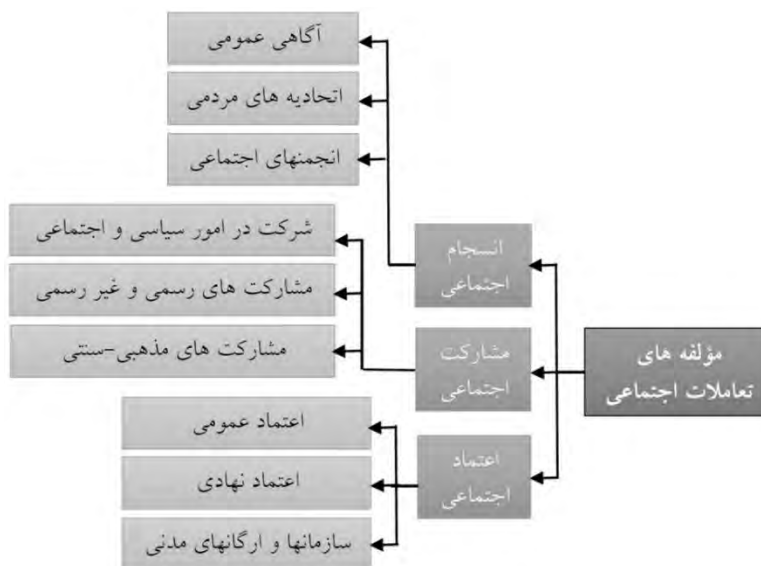
تعاملات اجتماعی حاوی سه مؤلفه اعتماد اجتماعی^۱، انسجام اجتماعی^۲ و مشارکت اجتماعی^۳ است. این سه مؤلفه "در یک رابطه متعامل قرار گرفته و تقویت کننده یکدیگرند و از مفاهیم کلیدی یک جامعه حاوی تعاملات اجتماعی سالم هستند" (اکبری، ۱۳۸۳: ۶۴). مؤلفه‌های تعاملات اجتماعی دیگر که البته نسبت به سه مؤلفه ذکر شده خفیف‌تر هستند؛ آگاهی به امور عمومی، سیاسی و اجتماعی، اعتماد عمومی، اعتماد نهادی، مشارکت غیررسمی همیارانه-خیریه‌ای-مذهبی، شرکت در اتحادیه‌ها، انجمن‌ها، سازمان‌ها و مؤسسات مدنی رسمی می‌باشند.

¹ Social Trust

² Social Cohesion

³ Social Partiwption

شکل ۶: مؤلفه های تعاملات اجتماعی برای یک جامعه دارای تعاملات اجتماعی مطلوب (نگارندگان)

۵- مکان-محیط معماری و تعاملات اجتماعی

۵-۱- ایجاد فضای تعاملات اجتماعی با طراحی محیط و فضای معماری

با ایجاد دگرگونی در عناصر معماری محیط و توانش های آن می توان رفتار کاربر را به ویژه در سطح رفتارهای اجتماعی متحول نمود. سه دیدگاه بر تأثیرگذاری محیط کالبدی بر رفتار انسان معنیگیری محیطی^۱، امکان گرائی محیطی^۲ و احتمال گرائی محیطی^۳ می باشند. این گزینش ها غالباً "بر مبنای تمایلات فرهنگی، نظام ارزشی مردم و اعتقادات و نگرش های آنها صورت می پذیرد" (مطلبی، ۱۳۸۰: ۶۲). انسان به ارتباط داشتن با محیط طبیعی و مردم اجتماع نیاز اساسی دارد. گذران اوقات در یک فضای باز و در ارتباط بودن با دیگران، اثرات روحی و روانی مثبتی بر روی افراد می گذارد. فضای جمعی در یک مجتمع مسکونی می تواند باعث تعاملات اجتماعی ساکنین مجموعه گردد. "حضور افراد در مکان و ایفای نقش فعال در فضاهای جمعی از حس مکان نیز نشأت گرفته و مکان به واسطه محدود نمودن روابط اجتماعی در قلمرویی مشخص، احساس تعلق به جمع را پدید آورده" (عزیزی و ملک محمد نژاد، ۱۳۸۶: ۲۹) و این موضوع تحکیم بخش تعاملات اجتماعی می گردد. باتوجه به مؤلفه ها و عناصری بدست آمده در نگارش، می توان این موضوعات را در فضای معماری جای دهی نمود (پیاپی: ۱۳۸۰: ۶۲).

۵-۲- فضای معماری تعامل پذیر

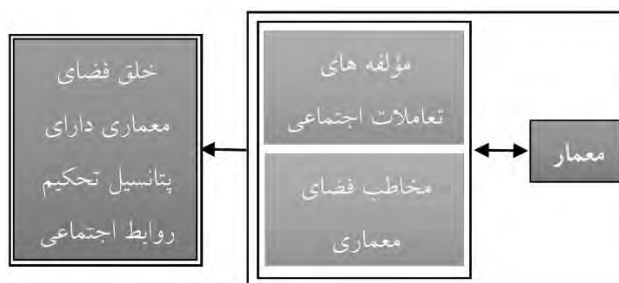
بروز تعاملات اجتماعی وابسته به حضور افراد در مکان معماری است که طبق دسته بندی یانگ گل از فعالیت های بیرونی، حضور افراد در فضاها یک امر اختیاری و انتخابی است و بخشی از آن وابسته به کیفیت محیط مصنوع است. نقش طراح فضای معماری در فراهم آوردن زمینه های برای فعالیت های انتخابی و اختیاری کاربران امری حائز اهمیت است. این حوزه ی عمل طراح فضا است که "شرایط لازم را برای وقوع فعالیت های جمعی در یک مکان معماری فراهم آورد" (یزدانفر و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۳). کیفیت فضای معماری برای جذب افراد وابسته به وجود فاکتورهایی است که بخشی از آن به ساختار کالبدی فضای معماری مرتبط است. طراح می تواند در تعاملی دو سویه با کاربران فضا در فرآیند برنامه ریزی و طراحی، فاکتورها و عوامل تأثیرگذار بر افزایش تعاملات اجتماعی در فضای معماری را شناسائی و طرح فضا را در مسیر تحقق زمینه های برای فعالیت های انتخابی و اختیاری هدایت کند. با "ایجاد کیفیات لازم برای فضایی تعامل پذیر حداقل شرایط برای امکان انجام فعالیت ها و در نتیجه

۱- آرایش محیط کالبدی چگونگی رفتار انسان را به گونه ای جبری معین می کند.

۲- توانش های محیط کالبدی امکانات و محدودیت ها را فراهم می آورد.

۳- احتمال انتخاب تعدادی از پدیده های موجود در محیط کالبدی و یا یک مقرر رفتاری از سوی مردم بیشتر از سایر انتخاب ها می باشد.

افزایش احتمال حضور افراد در فضای معماری به عنوان نقطه شروع برای فعالیت‌های جمعی و تعاملات اجتماعی می‌شود (بنتلی و دیگران، ۱۳۸۲: ۱۲۴).

شکل ۷: ارتباط معمار با عوامل تأثیرگذار بر طراحی فضای تعامل پذیر (نگارندگان)

بررسی انسان به عنوان یک موجود کاملاً اجتماعی که دارای سطوح کمی و کیفی مختلفی از تعاملات اجتماعی است، شناخت قرارگاه‌های رفتاری و مناسب‌های اجتماعی و فعالیت‌های دارای ظرفیت بالقوه برای ارزیابی و ایجاد تعاملات اجتماعی در یک فضا مورد بررسی قرار گیرند، زیرا مهم‌ترین کارکرد یک فضای معماری اجتماع پذیر در ارتباط با کاربر آن است. نقش و قابلیت‌های طراحی فضا و کیفیت‌های عملکردی فضا در ارتقای تعاملات اجتماعی فضای معماری موثرند (بهزادفر و طهماسبی، ۱۳۹۲: ۵۷). ایجاد تعامل اجتماعی به واسطه مفاهیم کالبدی و فرهنگی- اجتماعی که زمینه‌های لازم برای ایجاد فضای مطلوب را فراهم می‌کنند امکان پذیر است. از جمله علل کم‌رنگ شدن تعاملات اجتماعی در فضاهای حال حاضر، افزایش تراکم جمعیت در حوزه خاص فضایی نسبت به فضاهای ساخته شده که پتانسیل فراوانی برای تحقق تعاملات اجتماعی دارند و آمدن ابزارهای ارتباطی جدید می‌باشد (عینی فر، ۱۳۷۹: ۱۱۴).

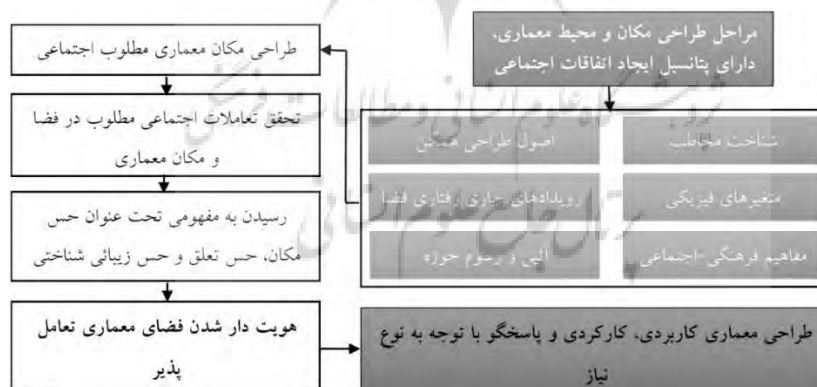
۵-۳- مؤلفه‌های مکانی و محیطی تحقق تعاملات اجتماعی

مطالعه هر فضای فعالیت بسته به بستر هنجاری و رویدادهای جاری رفتاری در فضا، تمهیدی خاص را می‌طلبد. سازماندهی متناسب فضاها و چیدمان فضایی، سطح مناسبی از تعاملات اجتماعی را به ارمغان می‌آورد. حضور عناصر طبیعی در فضا، چشم اندازهای طبیعی، ادراک مستقیم رویدادها، آسایش متأثر از تعادل متغیرهای فیزیکی محیط مانند دما، تهویه طبیعی و همچنین استفاده از مصالح طبیعی بر اساس جوهره مصالح بر موقعیت و کیفیت کانون تعاملات اجتماعی در فضای معماری تأثیر گذارند. شیوه زندگی، ارزش‌ها و هنجارهای جاری زندگی بر کیفیت تعاملات کاربران فضا دلالت دارند (دانشگر مقدم و دیگران، ۱۳۹۰: ۲۹). تنوع بخشی به محیط و استفاده از عناصر طبیعت تأثیر به‌سزایی در دعوت افراد و ایجاد محیطی گیرا از لحاظ بصری و زیبایی شناختی ایجاد می‌نماید. طراحی خاص فضای معماری با دامنه‌های گوناگون باعث افزایش تعاملات اجتماعی در فضا می‌شود. نزدیک بودن افراد کاربر فضا با یکدیگر در یک موقعیت خاص مانند فضای معماری، در واقع فاصله عملکردی شانس آنها را از ملاقات با یکدیگر تحت الشعاع قرار می‌دهد. افرادی که در فضاهای همگن هستند به راحتی با دیگر افراد تعاملات اجتماعی دارند. ترکیب کردن فعالیت‌ها و فرصت‌ها در فضای معماری یک عنصر ضروری در توسعه روابط اجتماعی حیاتی جامعه است (Tawfiq, 1998: 46). فضای معماری دارای قابلیت تعامل اجتماعی علاوه بر ارزش کاربری خود، باعث پرورش حس هویت و نفوذ در الگوی گسترده فعالیت می‌شود.

جدول ۴: مؤلفه‌های مکانی و محیطی در شکل‌گیری تعاملات اجتماعی مطلوب (نگارندگان).

بعد عملکردی مکان و محیط	بعد پاسخ‌دهندگی مکان و محیط	بعد زیبایی‌شناختی مکان و محیط
رفع نیازهای فردی و جمعی شهروندی	تنوع فضا و فعالیت‌پذیری مکان	سرزندگی در سطوح مختلف فضائی-قرارگاهی
تقویت هویت و تعلق سرزمینی	ایجاد سطوح امنیتی و ایمنی محیطی	رعایت تناسبات و مقیاس‌های محیطی مناسب
ایجاد و تقویت پتانسیل‌های شکل‌گیری شبکه‌های اجتماعی	نفوذپذیری و دعوت‌کنندگی	خوانائی و شفافیت فضا برای کاربران
ایجاد فضاهای سکون و خلوت برای آرامش افراد	رعایت شعائر دینی	تماس و حضور عناصر طبیعت در فضا و محیط معماری
تقویت اعتماد اجتماعی در جهت اجتماع‌پذیری مکان	ایجاد فرصت‌های جامعه‌پذیری برای تمام افراد	ایجاد تنوع بصری با توجه به فرم و شکل‌دهی فضایی
ایجاد حس مکان، حس تعلق و حس زیبایی‌شناختی		
تحقق انسجام اجتماعی، مشارکت اجتماعی و اعتماد اجتماعی		
اتفاق تعاملات اجتماعی در مکان و محیط معماری		

معماری در بستری شکل می‌گیرد، بستری که خود قبل از قرار گرفتن هرگونه ساختمان یا عارضه مصنوعی به عنوان یک فضای طبیعی ساخته می‌شود. برای هیچ‌کس بودن در یک فضای بسته و مصنوعی به صورت دور از اجتماع برای یک مدت طولانی امکان‌پذیر نیست. پس انسان‌ها با زندگی در فضا رابطه‌ای پیوسته و متقابل با آن برقرار می‌نمایند، از آن تغذیه می‌شوند و آن را تغذیه می‌کنند. از آن تغییر پذیرفته و آن را تغییر می‌دهند. در آن فضا حرکت می‌کنند و با این حرکت خود، به آن فضا معنا می‌دهند. "اجزای فضا را به نشانه‌های معناداری تبدیل می‌نمایند و یا از بیرون بر فضا می‌افزایند" (پاکزاد، ۱۳۷۵: ۲۷) با تحقق مؤلفه‌های خاص طراحی معماری در خصوص تعاملات اجتماعی می‌توان مکان معماری را به سویی هرچه اجتماعی‌تر شدن و به رشد فرهنگی-اقتصادی و علمی کشاند.

شکل ۸: سیر هویت‌دار شدن یک فضای معماری به همراه پاسخ‌گویی به نوع نیاز روز همچون تعاملات اجتماعی (نگارندگان)

۶- مطالعات موردی

هدف از مطالعه و تحلیل میدانی، تعیین میزان روابط اجتماعی در سه حوزه متفاوت از لحاظ کاربری، زمان ساخت^۱ و نوع فضای شهری است. پیمایش این نمونه‌ها با بازدیدهای میدانی و جمع‌آوری اطلاعات به‌واسطه آمار و ارقام مکتوب شده توسط سازمان شهرداری و میراث فرهنگی و همچنین مصاحبه و پرسش‌نامه از ساکنان، گذرکنندگان اصلی و فرعی است. مطابق نتایج بدست آمده در نوشتار، در جدول ۵ و ۶ میزان پاسخدهی به موارد مختلف در خصوص میزان تحقق تعاملات اجتماعی در این حوزه‌ها ثبت و تحلیل قرار شده است.

۶-۱- خیابان تربیت

اصلی‌ترین خیابان شهر به شمار رفته و ابتدای آن دروازه نوبر و انتهای آن ورودی بازار تاریخی تبریز است. با توجه به عناصر و مؤلفه‌هایی که در خصوص مکان و محیط معماری تعامل‌پذیر در خصوص تعاملات اجتماعی در نگارش به‌دست آمده است، خیابان تربیت از این نظر به‌عنوان نمونه معماری دارای قدمت و کاربری اجتماعی-فرهنگی مورد تحلیل قرار گرفته است.

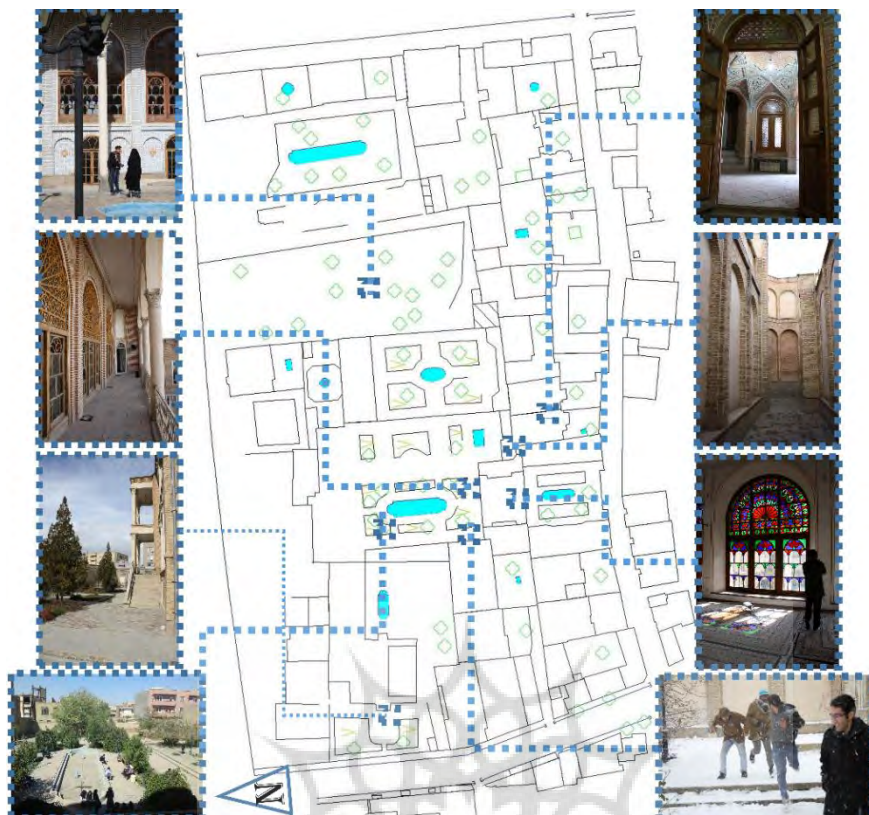

تصویر ۱: محدوده خیابان تربیت شهر تبریز (نگارندگان).

۶-۲- دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

مجموعه دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز شامل ساختمان‌های تاریخی بهنام، قدکی و گنجه‌ای‌زاده است. این ساختمان‌ها هم‌اکنون به‌طور کامل مرمت و بازسازی شده و در اختیار دانشگاه قرار گرفته‌اند. این مجموعه نیز به‌عنوان نمونه‌ای از معماری دارای کاربری فرهنگی-آموزشی مورد تحلیل قرار گرفته است.

۱- نمونه‌های مورد نظر با توجه به نوع کاربری خاص و همچنین دوره‌های طراحی شده سنتی، معاصر و مدرن انتخاب گردیده‌اند.

تصویر ۲: محدوده دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز (نگارندگان).

۳-۶- منطقه شهرک رشدیه

منطقه رشدیه واقع در ناحیه شمال شرقی شهر تبریز بوده و دارای معماری و شهرسازی جدید است. این منطقه به عنوان نمونه‌ای از معماری دارای کاربری اجتماعی و همچنین نسبت به دو نمونه قبل، جدید و نوساز می‌باشد.

تصویر ۳: محدوده منطقه رشدیه شهر تبریز (نگارندگان).

جدول ۵: تحلیل، بررسی و ثبت آمار و ارقام به دست آمده مصاحبه، پرسشنامه و بازدیدها و بررسی‌های میدانی با توجه به مؤلفه‌ها و شاخص‌های به دست آمده از جدول ۴ و با توجه کامل به روابط اجتماعی و نقاط قوت و ضعف (نگارندگان).

شاخص کلی	شاخص فرعی	خیابان تربیت	دانشکده معماری	منطقه رشدیه
مطلوبیت‌های عملکردی	رفع نیاز فردی و جمعی	٪۷۹	٪۹۱	٪۶۸
	تقویت هویت	٪۷۳	٪۹۹	٪۲۷
	ایجاد شبکه‌های اجتماعی	٪۸۴	٪۷۹	٪۳۹
	ایجاد خلوت و آرامش	٪۵۶	٪۹۸	٪۵۱
	تقویت اعتماد اجتماعی	٪۸۷	٪۸۳	٪۴۱
	میانگین درصدی	٪۷۵٫۸	٪۹۰٫۲	٪۴۵٫۲
مطلوبیت‌های پاسخ‌دهندگی	تنوع و فعالیت‌پذیری	٪۷۱	٪۹۲	٪۵۶
	ایجاد امنیت	٪۹۳	٪۸۹	٪۹۱
	دعوت‌کنندگی	٪۹۸	٪۸۱	٪۳۲
	رعایت شعائر دینی	٪۸۱	٪۸۷	٪۶۵
	حضور همه طبقات اجتماع	٪۷۴	٪۶۳	٪۱۷
	میانگین درصدی	٪۸۳٫۴	٪۸۲٫۴	٪۵۲٫۲
مطلوبیت‌های زیباشناختی	سرزندگی و شادابی فضایی	٪۹۱	٪۹۸	٪۵۴
	تناسبات و مقیاس‌ها	٪۷۸	٪۹۹	٪۶۱
	خوانایی و شفافیت	٪۸۱	٪۹۱	٪۴۶
	طبیعت‌گرایی	٪۸۲	٪۹۷	٪۵۵
	تنوع بصری	٪۸۷	٪۱۰۰	٪۳۹
	میانگین درصدی	٪۸۳٫۸	٪۹۷	٪۵۱
نتایج کل	میانگین درصدی کل	٪۸۱	٪۸۹٫۸۶	٪۴۷٫۸

نتیجه‌گیری

تحلیل از یافته‌های به دست آمده از جدول ۵ که در جدول ۶ از لحاظ مطلوبیت ارائه گردیده است، حاکی از این است که باید نقاط قوت حوزه موفقیت همچون دانشکده معماری، مشخص شده و از این نتایج در دیگر حوزه‌ها نیز با توجه به موضوعیت خاص آن‌ها استفاده نمود. عواملی چون احیاء یک بافت تاریخی، دادن کاربری فرهنگی-اجتماعی به آن، تبدیل خیابانی تاریخی به پیاده‌راه و استفاده از المان‌های ترکیبی سنتی و جدید و توجه به موضوعات هویتی-تعلق‌سازمینی که از طریق آنها می‌توان به تقویت و احیاء تعاملات اجتماعی پرداخت.

جدول ۶: نتیجه‌گیری کلی در خصوص میزان بالفعل کردن پتانسیل تعاملات اجتماعی بالقوه در سه حوزه مورد بررسی (نگارندگان).

نام حوزه مورد بررسی	میزان درصد تأثیر در تعاملات اجتماعی	نتیجه از لحاظ تقویت روابط اجتماعی
خیابان تربیت	۸۱٪	مطلوب
دانشکده معماری	۸۹٫۸۶٪	کاملاً مطلوب
منطقه رشدیه	۴۷٫۴۸٪	رضایت بخش

سه بُعد عملکرد مکان و محیط، پاسخ‌دهندگی مکان و محیط، زیبایی‌شناختی مکان و محیط و مؤلفه‌های وابسته آن‌ها، نشأت گرفته از اندیشه‌های اسلام جهت وحدت جامعه اسلامی است. اجتماع‌پذیری فضای معماری با هم‌نشستی مناسب عامل‌های کالبدی-فضایی و روانی-اجتماعی کاربران فضای معماری حاصل می‌شود. این اجتماع‌پذیری با هم‌ساختی و سازگاری کالبد فضا و رفتارهای بین فردی و فرآوردی افزایش می‌یابد. هم‌نشستی یا ترکیب خاص برخی از عامل‌های انسانی-کالبدی با یکدیگر منجر به شکل‌گیری رفتار تعاملی سازنده در فضای معماری

می‌شود. عامل‌های روانی-اجتماعی و آموزه‌های اندیشه‌های اسلام، تأثیر مستقیمی بر استفاده کاربران از فضای معماری تعاملی می‌گذارد. این تأثیر در دو حالت، با قابلیت مستقیم: که وقوع فیزیکی رفتارهای تعاملی میان فردی را در فضا مقدور می‌سازد و با قابلیت غیرمستقیم: که به‌عنوان عاملی ادراکی و معنایی، با ایجاد تصاویر ذهنی منطبق بر ذهن‌بُنه‌ها، تعلقات و تجارب قبلی باشندگان، روابط اجتماعی بین استفاده‌کنندگان را تعریف، تسهیل، افزایش و تغییر می‌دهد، می‌باشد. باتوجه به مفاهیمی که از این طریق کسب گردید، طراحان معمار با انجام فعالیت‌هایی بین رشته‌ای علی‌الخصوص روانشناسی محیطی و علوم انسانی-اسلامی در خصوص خلق چنین فضاهایی که قرار است محمل تعاملات اجتماعی مطلوب گردد، می‌توانند کارآمدتر عمل نمایند. معماران می‌توانند براساس اندام‌های فضای معماری، روابط و دیگر اصولی که یک فضای معماری را شکل می‌دهد، فضایی خلق کنند که باعث اشتیاق افراد مبنی بر شرکت و فعالیت در فضاهای تعامل پذیر گردند.

پی‌نوشت:

۱ اعتماد اجتماعی: ایجاد کننده تعاون و همیاری است و در این حالت است که افراد در عین وجود تفاوت‌ها قادر به حل مشکلات و انجام تعهدات اجتماعی می‌شوند. اعتماد اجتماعی برگرفته از عدالت‌برابری و امنیت اجتماعی است. آنتونی گیدنز، اعتماد و تأثیر آن بر فرآیند توسعه را زیربنا و زمینه ساز اصلی در جوامع مدرن می‌داند. انسجام اجتماعی: همان همبستگی اجتماعی در واقع کشش (احساس تعلق و هم‌سرنوشتی) بین اعضای جامعه است. انسجام اجتماعی دارای دو نوع متفاوت مکانیکی (قلمروهای سنتی) و ارگانیکی (قلمروهای نوین) است. مشارکت اجتماعی: به معنای کوشش و تلاش جمعی در یک چارچوب سازمانی است که اعضاء با ائتلاف منابع در صدد دستیابی به اهداف خود هستند. در نتیجه، فرایندی فعال است که هر یک از مشارکت‌کنندگان به واسطه اندیشه، تأمل و نظارت فعالان به اقدام و عمل مشارکتی ترغیب می‌شوند. در کل می‌توان مشارکت اجتماعی را فرآیند سازمان یافته‌ای که از سوی افراد جامعه به صورت آگاهانه، داوطلبانه و جمعی با در نظر داشتن هدف‌های معین و مشخص به منظور سهیم شدن در منابع قدرت دانست.

۱- تصویر نمونه پرسشنامه و مصاحبه:

پرسشنامه و مصاحبه در خصوص میزان روابط و تعاملات اجتماعی	
<p>بسمه تعالی</p> <p>با سلام و احترام خدمت شما مخاطب عزیز اینجانب امیرحسین فرشچیان دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی معماری اسلامی دانشگاه هنر اسلامی تبریز برای بدست آوردن میزان مقبولیت اجتماعی کیفی و کمی این مکان و حوزه شهری از شما شهروند عزیز تقاضای این موضوع را دارم که در خصوص ثبت نظرات خود رد این پرسشنامه مرا یاری فرمایید. نتیجه این پژوهش در جهت رشد و ارتقاء مسائل اجتماعی جامعه بوده و همه افراد جامعه باید در این خصوص مهربانانه و صادقانه ما را یاری فرمایند. لطفاً با توجه به نظرات و تجربه خود در خصوص این حوزه و مکان معماری پرسش‌های زیر را از جهت مطلوبیت از ده تا صد درصد مشخص فرمایید.</p> <p>با تشکر و احترام - امیرحسین فرشچیان</p>	<p>۸- آیا این حوزه و مکان شهری، واجد عناصر دعوت کننده از هر لحاظ برای مخاطبان خود هست؟ کاملًا مطلوب ۱۰۰ ۹۰ ۸۰ ۷۰ ۶۰ ۵۰ ۴۰ ۳۰ ۲۰ ۱۰ ۰ کاملًا نامطلوب</p> <p>۹- آیا در این حوزه و مکان شهری، بواسطه معماری فضا و عناصر شهری-معماری احترام و رعایت به شعائر دینی-مذهبی وجود دارد؟ (توجه بفرمایید مؤلفه قانون حکومتی در این خصوص وجود ندارد) کاملًا مطلوب ۱۰۰ ۹۰ ۸۰ ۷۰ ۶۰ ۵۰ ۴۰ ۳۰ ۲۰ ۱۰ ۰ کاملًا نامطلوب</p> <p>۱۰- آیا تمام طبقات اجتماعی می‌توانند در این مکان و حوزه شهری هم از لحاظ قانونی و احساسی حضور یابند؟ کاملًا مطلوب ۱۰۰ ۹۰ ۸۰ ۷۰ ۶۰ ۵۰ ۴۰ ۳۰ ۲۰ ۱۰ ۰ کاملًا نامطلوب</p>
<p>۱- آیا این حوزه و مکان شهری، نیازهای فردی و جمعی شما را از نظر نیاز) را برطرف می‌کند؟ کاملًا مطلوب ۱۰۰ ۹۰ ۸۰ ۷۰ ۶۰ ۵۰ ۴۰ ۳۰ ۲۰ ۱۰ ۰ کاملًا نامطلوب</p> <p>۲- آیا این حوزه و مکان شهری، حس تعلق و هویت یک شهر ایرانی-اسلامی را برای شما تداعی می‌کند؟ کاملًا مطلوب ۱۰۰ ۹۰ ۸۰ ۷۰ ۶۰ ۵۰ ۴۰ ۳۰ ۲۰ ۱۰ ۰ کاملًا نامطلوب</p> <p>۳- آیا این حوزه و مکان شهری، باعث تقویت جمع‌ها و گروه‌های جمعی خاص می‌شود؟ کاملًا مطلوب ۱۰۰ ۹۰ ۸۰ ۷۰ ۶۰ ۵۰ ۴۰ ۳۰ ۲۰ ۱۰ ۰ کاملًا نامطلوب</p> <p>۴- آیا این حوزه و مکان شهری، واجد فضاهایی برای خلوت و آرامش افراد در زمانی خاصی هست؟ کاملًا مطلوب ۱۰۰ ۹۰ ۸۰ ۷۰ ۶۰ ۵۰ ۴۰ ۳۰ ۲۰ ۱۰ ۰ کاملًا نامطلوب</p> <p>۵- آیا این حوزه و مکان شهری، باعث تقویت احساس شما مبنی بر عضو یک جامعه را داراست؟ کاملًا مطلوب ۱۰۰ ۹۰ ۸۰ ۷۰ ۶۰ ۵۰ ۴۰ ۳۰ ۲۰ ۱۰ ۰ کاملًا نامطلوب</p> <p>۶- آیا این حوزه و مکان شهری، باعث ایجاد تنوع در فعالیت پذیری مکان و محیط می‌گردد؟ کاملًا مطلوب ۱۰۰ ۹۰ ۸۰ ۷۰ ۶۰ ۵۰ ۴۰ ۳۰ ۲۰ ۱۰ ۰ کاملًا نامطلوب</p> <p>۷- آیا این حوزه و مکان شهری، از امنیت کافی جهت حفظ شهروندان از خطرات بهره‌مند است؟ کاملًا مطلوب ۱۰۰ ۹۰ ۸۰ ۷۰ ۶۰ ۵۰ ۴۰ ۳۰ ۲۰ ۱۰ ۰ کاملًا نامطلوب</p>	<p>۱۱- آیا فضاسازی‌ها و نوع روابط فضایی این حوزه و مکان شهری حس سرزندگی و شادابی را از هر لحاظ به شما منتقل می‌کند؟ کاملًا مطلوب ۱۰۰ ۹۰ ۸۰ ۷۰ ۶۰ ۵۰ ۴۰ ۳۰ ۲۰ ۱۰ ۰ کاملًا نامطلوب</p> <p>۱۲- میزان رعایت اصول هندسی در خصوص تناسب و مقیاسهای ارتفاعی و عرضی معابر و ساختمان‌ها را چگونه ارزیابی می‌کنید؟ کاملًا مطلوب ۱۰۰ ۹۰ ۸۰ ۷۰ ۶۰ ۵۰ ۴۰ ۳۰ ۲۰ ۱۰ ۰ کاملًا نامطلوب</p> <p>۱۳- فضاهای و قسمت‌های مختلف معماری-شهری حوزه و مکان مورد نظر را در خصوص سادگی در بین تغییر فضاها و راحتی حرکت در بین فضاها چگونه ارزیابی می‌کنید؟ کاملًا مطلوب ۱۰۰ ۹۰ ۸۰ ۷۰ ۶۰ ۵۰ ۴۰ ۳۰ ۲۰ ۱۰ ۰ کاملًا نامطلوب</p> <p>۱۴- میزان حضور و احترام به فضای سبز و فضاسازی‌های انجام شده با محوریت فضای سبز تا چه میزان در این حوزه و مکان شهری رعایت و ایجاد گردیده است؟ کاملًا مطلوب ۱۰۰ ۹۰ ۸۰ ۷۰ ۶۰ ۵۰ ۴۰ ۳۰ ۲۰ ۱۰ ۰ کاملًا نامطلوب</p> <p>۱۵- آیا جداره و نمای شهری-معماری و همچنین عناصر موجود همچون مبلمان‌های شهری و فضاسازی‌های معماری این حوزه و مکان شهری برای شما نوعی تنوع دیداری از لحاظ زیبایی فضایی و لذت بردن از حضور در فضا ایجاد می‌کند؟ کاملًا مطلوب ۱۰۰ ۹۰ ۸۰ ۷۰ ۶۰ ۵۰ ۴۰ ۳۰ ۲۰ ۱۰ ۰ کاملًا نامطلوب</p> <p>با نهایت تشکر و احترام به واسطه یاریتان در این پژوهش</p>

منابع:

- ۱- قرآن کریم.
- ۲- رابرت، ادوارد. ۱۳۸۴. جامعه مدنی و سرمایه اجتماعی فراتر از آراء پانتام. تهران: نشر شیرازه.
- ۳- آذربایجانی، مسعود. ۱۳۸۲. روانشناسی اجتماعی. قم: انتشارات حوزه و دانشگاه.
- ۴- اسفندیاری، محمد. ۱۳۷۵. بعد اجتماعی اسلام. قم: انتشارات خرم.
- ۵- اکبری، امین. ۱۳۸۳. نقش سرمایه‌های اجتماعی در مشارکت. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ۶- آلتمن، ایروین. ۱۳۸۲. محیط و رفتار اجتماعی. تألیف عبدالله نمازیان. تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- ۷- بهزادفر، مصطفی و طهماسبی، ارسلان. ۱۳۹۲. شناسایی و ارزیابی مؤلفه‌های تأثیرگذار بر تعاملات اجتماعی. باغ نظر (۲۵): ۲۸-۱۷.
- ۸- بیرو، آلن. ۱۳۶۶. فرهنگ علوم اجتماعی. ترجمه بهروز ساروخانی. تهران: انتشارات کیهان.
- ۹- بنتلی، ای یین و مورین، پال و مک‌گین، سو. ۱۳۸۲. محیط‌های پاسخده. ترجمه مصطفی بهزادفر. تهران: انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران.
- ۱۰- پاکزاد، جهان‌شاه. ۱۳۷۵. هویت و این‌همانی با فضا. صفا: ۳۴-۲۱.
- ۱۱- پانتام، رابرت. ۱۳۸۵. جامعه برخوردار از سرمایه اجتماعی و زندگی عمومی. تهران: انتشارات شیرازه.
- ۱۲- پورتس، آلهندرو. ۱۳۸۶. سرمایه اجتماعی، خواستگاه و کاربردهایش در جامعه‌شناسی مدرن. تهران: انتشارات شیرازه.
- ۱۳- تاجبخش، کیان. ۱۳۸۴. سرمایه اجتماعی. تهران: انتشارات شیرازه.
- ۱۴- خوانساری، آقاجمال. ۱۳۷۳. شرح غرر و درر آمدی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ۱۵- عینی فر، علیرضا و بحرینی، سید محمد حسین و دانشگر مقدم گلرخ. ۱۳۹۰. تحلیل اجتماع‌پذیری محیط کالبدی متأثر از ادراک طبیعت در محیط انسان‌ساخت. هنرهای زیبا: ۳۶-۲۵.
- ۱۶- عینی فر، علیرضا. ۱۳۷۹. عوامل انسانی محیطی مؤثر در طراحی مجموعه‌های مسکونی. هنرهای زیبا: ۱۱۸-۱۰۹.
- ۱۷- عزیزی، محمد مهدی و ملک محمدنژاد، صالح. ۱۳۸۶. بررسی تطبیقی دو الگوی مجتمع‌های مسکونی متعارف و بلند مرتبه. هنرهای زیبا.
- ۱۸- دورانت، ویل. ۱۳۶۸. درآمدی بر تاریخ تمدن. ترجمه محمد تهانی. تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
- ۱۹- دورانت، ویل. ۱۳۷۱. لذت فلسفه. ترجمه عبدالله زریاب. تهران: انتشارات شرکت سهامی انتشار.
- ۲۰- دورکیم، امانوئل. ۱۳۸۳. صور بنیانی حیات دینی. ترجمه بهروز پرهام. تهران: انتشارات مرکز.
- ۲۱- زاهدی اصل، محمد. ۱۳۷۱. مقدمه‌ای بر خدمات اجتماعی در اسلام. تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.
- ۲۲- شجاعی زند، علیرضا. ۱۳۸۱. عرفی شدن در تجربه مسیحیت و اسلامی. تهران: انتشارات مرکز بازشناسی اسلام و ایران.
- ۲۳- طباطبایی، سید محمد حسین و مطهری، مرتضی. ۱۳۸۱. اصول فلسفه و روش رئالیسم. تهران: انتشارات صدرا.
- ۲۴- فوکویاما، فرانسیس. ۱۳۸۴. سرمایه اجتماعی و جامعه مدنی. ترجمه احمد خاکباز. تهران: انتشارات شیرازه.
- ۲۵- قره بگلو، مینو. ۱۳۹۳. تعاملات اجتماعی. ضبط شده توسط لیلا کائینی. تبریز: دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز.
- ۲۶- کلمن، جیمز. ۱۳۷۷. بنیاد نظریه‌های اجتماعی. تهران: انتشارات نی.
- ۲۷- کلینی، محمد. ۱۳۶۰. اصول کافی. تهران: انتشارات فرهنگ اهل بیت.
- ۲۸- کوزر، لوئیس. ۱۳۷۳. زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناس. ترجمه محمد ثلاثی. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
- ۲۹- کشفی، محمدعلی و حسینی، سیدباقر و نوروزیان، ملکی سعید. ۱۳۹۱. نقش فضاهای عمومی ساختمان‌های مسکونی بلند مرتبه در افزایش تعاملات اجتماعی افراد. مدیریت شهری (پاییز): ۱۸-۷.
- ۳۰- مجلسی، محمدباقر بن محمد تقی. ۱۳۶۳. بحارالانوار. ترجمه موسوی همدانی. بیروت: انتشارات دارالاحیاء التراث العربی.
- ۳۱- مطلبی، قاسم. ۱۳۸۰. روانشناسی محیطی، دانشی نو در خدمت معماری و طراحی شهری. هنرهای زیبا: ۶۵-۵۲.
- ۳۲- مطهری، مرتضی. ۱۳۷۲. جامعه و تاریخ. تهران: انتشارات صدرا.
- ۳۳- مطهری، مرتضی. ۱۳۷۵. آشنائی با قرآن. تهران: انتشارات صدرا.
- ۳۴- مطهری، مرتضی. ۱۳۷۷. تکامل اجتماعی انسان. تهران: انتشارات صدرا.
- ۳۵- مطهری، مرتضی. ۱۳۷۴. آشنائی با علوم اسلامی. تهران: انتشارات صدرا.

- ۳۶- مکارم شیرازی، ناصر. ۱۳۷۵. پیام قرآن. قم: انتشارات امیرالمؤمنین.
- ۳۷- میریان، فردوس. ۱۳۸۸. هنجارهای اجتماعی از دیدگاه نهج البلاغه. مطالعات اسلامی (بهار): ۱۲۷-۱۵۸
- ۳۸- ناطق پور، محمدجواد و فیروزآبادی سید احمد. ۱۳۸۴. سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر در شکل گیری آن در شهر تهران. جامعه شناسی ایران(۴): ۵۹-۹۱
- ۳۹- یزدانفر، سیدعباس و حسینی، سیدباقر. ۱۳۹۰. فضاهای عمومی و افزایش تعاملات اجتماعی. مدیریت شهری: ۲۲-۷.
- 40-Tandy, C. (1999). Children's Diminishing Play Space: a Study of Intergenerational Change in Children's Use of their Neighbourhoods . *Australian Geographical Studies* , 154-165.
- 41-TAWFIQ, M. (1998). Housing Ayout, Social Intraction, And the Place. *Environmental Psychology*, 41-73.

The Social Interaction affects to Creating Place in Islamic Architecture

Minoo Gherehbeiglu¹, Amir Hossein Farshchian², Zahra Mohammad Alian³

¹Assistant Professor, Faculty of Architecture and Urbanism, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran

²Ph.D Student of Islamic Architecture, Faculty of Architecture and Urbanism, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran

³Master of Architecture, Faculty of Art & Architecture, Hamedan Azad University. Iran.
AmirFarshchian92@gmail.com

Abstract

Philosophers and designers understand the concept of social interactions thickener human interaction. The goal and motivation of people to relation with together in the minds of some philosophers of the relationship, is the two can be studied: 1. Internalization of Norms, 2-correlation Limited. To explain this concept in accordance with Islamic-Iranian culture of the country must pay its roots among Islamic scholars. Islam as a religion highly social, living and fulfill all their attention to the more desirable is the result of a favorable interactions. Social and behavioral intentions in space are expected to meet in the area of individual and collective dependence is classified in five categories: Solitude, territory, expressing identity, meaning communication and social interaction with the environment. The study sought to answer the question of how environmental factors can define social interaction favorable location in terms of the ideas of the views of Islam thought. To answer this question, this article first step, qualitative approach to the issue of social interactions from the perspective of Islamic thought will be analyzed. In the second step the different levels of influence on the social and environmental components of the architecture will be discussed. In the third step with a limited field of use in some place, cultural - social in Tabriz, social interactions occurring in these spaces from the perspective of this article will be considered. The final results of the research findings on the impact of environmental factors and how to make good use of these components in creating a healthy social interactions with important concepts of Islam.

Keywords: Social Interaction, Interactional Architecture, Norm, Islamic Society